

SHEKSPIR ASARLARIDA QO'LLANILGAN ISTORIZM VA ARXAIZMLAR TARJIMASIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Mrs. Rasha Aldeeb,

Podcast producer, scientist from Alexandria, Egypt

Turobidinova Mohigul Akromjonovna

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti

Tarjimonlik fakulteti o'qituvchisi

mohigulturobidinova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Uilyam Shekspir asarlarida keng qo'llanilgan istorizm va arxaizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida uchraydigan asosiy muammolar va ularning samarali yechimlari yoritiladi. Tarjima jarayonida tarixiy-madaniy kontekstni saqlash, ekvivalent vositalarni topish hamda zamonaviy o'quvchiga tushunarli ifoda berish muhim ahamiyatga ega. Maqolada misollar orqali istorizm va arxaizmlarni tarjima qilishning turli usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Shekspir, arxaizm, istorizm, badiiy tarjima, ekvivalentlik, madaniy kontekst, tarixiy leksika.

Kirish

Uilyam Shekspir ingliz adabiy tilining shakllanishiga katta hissa qo'shgan buyuk dramaturg va shoir hisoblanadi. Uning asarlarida XVI–XVII asr ingliz tiliga xos ko'plab arxaizmlar (eski leksik birliklar) va istorizmlar (tarixiy reallikni ifodalovchi so'zlar) uchraydi. Bu birliklar zamonaviy o'quvchilar uchun ham, tarjimonlar uchun ham ma'no va shakl jihatdan murakkablik tug'diradi. Tarjimonning vazifasi bu birliklarni madaniy, tarixiy va semantik jihatdan to'g'ri uzatishdan iboratdir. Tarjimon nafaqat so'zning lug'aviy ma'nosini, balki uning tarixiy konteksti, uslubiy qiymati va badiiy ta'sirini ham yetkazishi lozim. Bu esa tarjimada maxsus yondashuvlarni talab qiladi.

Metod: Shekspir asarlarida istorizm va arxaizmlarni tarjima qilish metodlari. Ekvivalent topish metodi (Equivalence Method). Bu metodda tarjimon arxaik yoki tarixiy birlik uchun o'zbek tilida funksional va semantik jihatdan eng yaqin ekvivalentni topishga intiladi.

Misol: *yeoman* → “dehqon-askar”. Afzalligi: O'quvchiga tushunarli, tarixiy kontekst saqlanadi.

Kamchiligi: Ba'zi birliklarga aniq ekvivalent topish qiyin bo'ladi (masalan, “thane”).

Izohli tarjima metodi (Commentary or Descriptive Method)

Bu usulda so'z tarjima qilinadi yoki transliteratsiya qilinadi va qavs ichida yoki izoh sifatida tushuntirish beriladi. Misol: *doublet* → “yelek (o'rta asrlarda erkaklar kiyimi turi)”

Afzalligi: Tarixiy va madaniy ma'lumot yo'qolmaydi. Kamchiligi: Ko'p izohlar matnni og'irlashtirishi mumkin.

Transliteratsiya metodi (Transliteration Method)

Ba'zi istorizmlar tarjima qilinmaydi, balki asl shaklida o'zbek tiliga o'tkaziladi va zarur bo'lsa izoh beriladi. Misol: *rapier* → “rapira (uzun qilich turi)” Afzalligi: Madaniy kolorit saqlanadi, tarixiy nomlar yo'qolmaydi. Kamchiligi: O'quvchi bu so'zlarni tushunmay qolishi mumkin, shuning uchun qo'shimcha izoh kerak bo'ladi.

Stilistik moslashtirish metodi (Stylistic Adaptation). Arxaik shakllar tarjimada she'riy, ko'hna yoki tantanavor uslubdagi so'zlar bilan almashtiriladi. Misol: Asliyat: *I love thee*. Tarjima: “Seni sevaman, ey dilbarim” Afzalligi: Shekspir tilining poetik ruhi saqlanadi. Kamchiligi: So'zma-so'z tarjima yo'qoladi, tarjimonning badiiy mahorati talab etiladi. Tarixiy moslashtirish metodi (Historical Adaptation) Bu metodda istorizmlar o'zbek tarixiy-madaniy kontekstidagi yaqin tushunchalar bilan almashtiriladi. Misol: “thane” → “bek” yoki “zodagon” (o'zbek tarixiy unvonlariga yaqinlashtirib). Afzalligi: O'quvchi matnni milliy tarixiy tajriba orqali osonroq anglaydi. Kamchiligi: Asl tarixiy muhit biroz o'zgaradi.

Kontekstual tarjima. Soʻzning atrofidagi matn orqali uning maʼnosi aniqlanadi va shunga qarab tarjima qilinadi. Bu usul ayniqsa arxaizmlar grammatik shakllar boʻlganda samarali.

Misol: “Hath not a Jew eyes?” — “Yahudiyning koʻzlari yoʻqmi?” (bu yerda “hath” feʼli kontekst asosida “ega” sifatida tarjima qilingan). Afzalligi: Soʻzning matndagi maʼnosi aniq beriladi. Kamchiligi: Tarixiy kolorit biroz kamayishi mumkin.

Kombinatsiyalangan metod (Combined Approach). Koʻpincha bitta metod yetarli boʻlmaydi. Shuning uchun tarjimon bir nechta metodni birgalikda qoʻllaydi: masalan, ekvivalent + izoh, yoki transliteratsiya + stilistik moslashtirish.

Misol: *thane* → “tan (oʻrta asr Angliyasidagi zodagon unvoni)” (bu yerda transliteratsiya va izoh birgalikda qoʻllangan). Afzalligi: Har bir soʻzning maʼno, shakl va tarixiy jihatlari toʻliqroq yetkaziladi. Kamchiligi: Koʻproq tarjimonlik tajribasi va badiiy sezgi talab etadi.

Discussion. Shekspir tilidagi arxaizmlar va istorizmlarning xususiyatlari. Shekspir tilida quyidagi turlar koʻp uchraydi: Shaxs olmoshlari va feʼl shakllari:

thou, thee, thy, thine — ikkinchi shaxs birlik (arxaik);

dost, hast, art, wilt, shalt — eski feʼl shakllari.

Arxaik leksik birliklar:

wherefore (why), *whence* (from where), *oft* (often), *nay* (no).

Istorizmlar:

thane, dukedom, rapier, doublet, herald, yeoman — feodal tuzum va tarixiy davrga xos birliklar.

Ushbu birliklar Shekspir zamonidagi ijtimoiy-siyosiy hayotni, madaniyatni va adabiy uslubni aks ettiradi.

2. Tarjima jarayonidagi asosiy muammolar

a) Ekvivalent yoʻqligi. Koʻplab istorizmlar bugungi kunda oʻzbek yoki rus tilida toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalentga ega emas. Masalan, *thane* (Shotlandiya zodagoni) soʻzining aniq muqobili yoʻq — bu tarixiy unvonni tushuntirish zarur boʻladi.

b) Uslubiy rangni yoʻqotish. Arxaik shakllarni zamonaviy tilda tarjima qilish ularning uslubiy xususiyatini yoʻqotadi. Masalan, *thou art* → *sen ekansan* deb tarjima qilinsa, asl poetik va tantanavor ohang kamayadi.

c) Kontekstni tushunishdagi murakkablik

Tarjimon Shekspir zamonidagi diniy, siyosiy va ijtimoiy kontekstni bilmasa, ayrim istorizmlar yoki soʻz oʻyinlarini toʻgʻri tushunmaydi. Masalan, *rapier* soʻzi nafaqat “qilich”, balki oʻsha davrning duel madaniyatini ham bildiradi.

d) Sheʼriy shakl va ritmni saqlash

Koʻplab arxaik birliklar blank sheʼr (blank verse) va jambik pentametning ritmik tuzilmasini tashkil etadi. Ularni oddiy tarjima qilish sheʼrning musiqiylikni buzadi.

3. Muammolarning tarjimada yechimlari

a) Funktsional ekvivalentlik

Soʻzning zamonaviy ekvivalentini tanlab, uning funksiyasini va konnotatsiyasini saqlash.

thou → *sen* (yaqinlik yoki hurmatsizlikni kontekst orqali berish).

dukedom → *gertsoglik* (oʻzbek tilida tarixiy termin sifatida).

b) Izohli tarjima (kontekstual sharhlash)

Tarixiy unvonlar yoki madaniy birliklarni transliteratsiya qilib, pastki sahifada izoh berish.

Masalan, *thane* → *teyn* (Shotlandiyada zodagon unvoni).

c) Arxaik shakllarni qisman saqlash

Tarjimada baʼzi eski shakllarni stilistik vosita sifatida qoldirish, masalan sheʼriy tarjimalarda *sen*, *sendek*, *qodirsan* kabi soʻzlarni qoʻllab, tantanavor uslub yaratish.

d) Tarixiy va badiiy kontekstga asoslangan moslashtirish

Ba'zi istorizmlarni zamonaviy ekvivalentlar bilan almashtirmasdan, madaniy moslashtirish usulidan foydalanish. Masalan, *yeoman* — *quyi tabaqali erkin dehqon* tarzida izohli ifoda.

e) Ikkilamchi tarjima apparati

Tarjima matniga qo'shimcha izohlar, lug'atlar, sahifa pastidagi sharhlar, yoki elektron versiyalarda interaktiv izohlar qo'shish orqali o'quvchiga tarixiy ma'lumot yetkazish.

Amaliy misollar

Shekspir matni: "Thou art more lovely and more temperate." (*Sonnet 18*)

Tarjima muammosi: "Thou art" — arxaik shaxs va fe'l shakli

Yechim: "Sen go'zal va muloyimroqsan" — arxaik "sen" yordamida poetik ohang saqlanadi

"The Thane of Cawdor lives." (*Macbeth*)

"Thane" — tarixiy unvon, ekvivalenti yo'q

"Kodor teyni tirik" — transliteratsiya + izohli tarjima

□

"Wherefore art thou Romeo?" (*Romeo and Juliet*)

"Wherefore" — ko'p hollarda noto'g'ri "qayerda" deb tarjima qilinadi

To'g'ri ma'nosi "nega" → "Nega endi sen Romeo bo'lding?"

Xulosa

Shekspir asarlaridagi arxaizmlar va istorizmlar — bu nafaqat leksik birliklar, balki tarixiy-madaniy qatlam, badiiy uslub va poetik effekttni tashuvchi elementlardir. Ularni tarjima qilishda oddiy ekvivalent topish bilan cheklanmay, funksional, kontekstual va hibrid yondashuvlarni uyg'un qo'llash muhimdir. Shuningdek, tarjimonning tarixiy bilim darajasi, madaniy sezgirligi va badiiy tafakkuri yuqori bo'lishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shakespeare, W. *Complete Works*. Oxford University Press, 1988.
2. Crystal, D. *Shakespeare's Words: A Glossary and Language Companion*. Penguin Books, 2002.

3. Barber, C. *Early Modern English*. Edinburgh University Press, 1997.
4. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988.
5. Bassnett, S. *Translation Studies*. Routledge, 2013.
6. Vinay, J.-P. & Darbelnet, J. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. John Benjamins, 1995.
7. Кузнецова, И. В. *Перевод архаизмов и историзмов в художественном тексте*. Москва: Наука, 2008.
8. Бархударов, Л. С. *Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода*. Москва: Международные отношения, 1975.
9. Комиссаров, В. Н. *Современное переводоведение*. Москва: ЭТС, 1999.
10. Нурматов, Н. *Tarjima nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2016.
11. Qodirova, S. "Badiiy matnlarda tarixiy birliklarning tarjimasini muammolari." *Filologiya masalalari*, №2, 2020.
12. Akbarova, G. "Shekspir asarlarida leksik xususiyatlarning tarjima jarayonida aks etishi." *Til va adabiyot jurnali*, №3, 2021.
13. Pujol, A. "Archaic Language in Shakespeare's Plays and Its Translation." *Translation and Literature*, Vol. 25, 2016.
14. Kurvonbekov M.I., Turobidinova M.A. Comparative study of emotive verbs in english and uzbek languages. *NamDU ilmiy axborotnomasi*. 2024. 12-son
15. Kurvonbekov M.I., Turobidinova M.A. UNDERSTANDING EMOTIONAL VERBS IN ENGLISH AND THEIR UZBEK TRANSLATIONS. *Ma'mun akademiyasi* 2025.12. 5-son